IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

FARZANDLIKKA OLISHNING TARIXIY RIVOJLANISHI

Jumagul Anvarovna Dadaboyeva

yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Farg‘ona davlat universiteti

Xayitov Ulug‘bek Xasan o‘g‘li

yurisprudensiya yo‘nalishi 4-kurs talabasi, Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola farzandlikka olish institutining tarixiy rivojlanishini tahlil qilishga bag'ishlangan. Muallif farzandlikka olishning ildizlarini qadimgi davrlardan — Hammurapi qonunlari, "Avesto" yodgorligi hamda qadimgi Rim huquqidagi *arrogatio* va *adoptio* shakllaridan — boshlab izchil ko'rib chiqadi. Maqolada islom huquqidagi o'ziga xos yondashuv, xususan g'arbona ma'nodagi "tabannī"ning taqiqlanishi va uning o'rnida "kafāla" institutining rivojlanishi, shuningdek inqilobdan oldingi Rossiya va sovet davridagi tartibga solish xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqotda farzandlikka olishning huquqiy asoslari to'rt tarixiy bosqichga — islomgacha bo'lgan, islom, sovet va mustaqillik davrlariga — ajratib o'rganiladi. Maqolaning asosiy qismida O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 20-bobi (151–172-moddalar) va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida farzandlikka oluvchiga qo'yiladigan talablar, yosh farqi, ota-ona hamda bolaning roziligi, rasmiylashtirish tartibi, huquqiy oqibatlari va bekor qilish asoslari batafsil tahlil etiladi. Muallif farzandlikka olish institutining insonparvarlashuvi va bola manfaatlariga yo'naltirilishini ta'kidlab, uni ota-ona qaramog'idan mahrum bolalarni oilaviy muhitga joylashtirishning eng maqbul shakli sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: farzandlikka olish, Oila kodeksi, kafala, vasiylik va homiylik, bola huquqlari, ota-onaning roziligi, yosh farqi, farzandlikka olishni bekor qilish, Mehribonlik uylari, bola manfaatlari.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF ADOPTION

Annotation: This article is devoted to analyzing the historical development of the institution of adoption. The author consistently traces the roots of adoption from ancient times — the Code of Hammurabi, the "Avesta," and the forms of *arrogatio* and *adoptio* in ancient Roman law. The article highlights the distinctive approach of Islamic law, in particular the prohibition of "tabannī" in its Western sense and the development of the "kafāla" institution in its place, as well as the regulatory features of pre-revolutionary Russia and the Soviet period. The study examines the legal foundations of adoption across four historical stages — the pre-Islamic, Islamic, Soviet, and independence periods. The main part of the article provides a detailed analysis — based on Chapter 20 (Articles 151–172) of the Family Code of the Republic of Uzbekistan and other normative legal acts — of the requirements imposed on the adopter, the age difference, the consent of the parents and the child, the registration procedure, the legal consequences, and the grounds for revocation. Emphasizing the humanization of the institution of adoption and its orientation toward the interests of the child, the author assesses it as the most appropriate form of placing children deprived of parental care into a family environment.

Keywords: adoption, Family Code, kafala, guardianship and trusteeship, rights of the child, parental consent, age difference, revocation of adoption, children's homes, best interests of the child.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УСЫНОВЛЕНИЯ

Аннотация: Данная статья посвящена анализу исторического развития института усыновления (удочерения). Автор последовательно прослеживает корни усыновления с древнейших времён — Законов Хаммурапи, памятника «Авеста» и форм *arrogatio* и *adoptio* в древнеримском праве. В статье освещаются особый подход исламского права, в частности запрет «табанни» в западном смысле и развитие вместо него института «кафала», а также особенности правового регулирования в дореволюционной России и в советский период. В исследовании правовые основы усыновления изучаются с разделением на четыре исторических этапа — доисламский, исламский, советский и период независимости. В основной части статьи на основе главы 20 (статьи 151–172) Семейного кодекса Республики Узбекистан и других нормативно-правовых актов подробно анализируются требования, предъявляемые к усыновителю, разница в возрасте, согласие родителей и ребёнка, порядок оформления, правовые последствия и основания отмены усыновления. Подчёркивая гуманизацию института усыновления и его направленность на интересы ребёнка, автор оценивает его как наиболее предпочтительную форму устройства детей, оставшихся без попечения родителей, в семейную среду.

Ключевые слова: усыновление, Семейный кодекс, кафала, опека и попечительство, права ребёнка, согласие родителей, разница в возрасте, отмена усыновления, Дома милосердия, интересы ребёнка.

Farzandlikka olish institutining ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Farzandlikka olish haqidagi dastlabki qonuniy hujjat Bobil podshosi Hammurapi qonunlari (mil. av. XVIII asr) hisoblanadi: unda ko‘rsatilishicha, agarda inson qarovsiz yosh bolani farzandlikka olib, uni katta qilsa, ushbu tarbiyalanuvchi sud orqali qaytarib olinishi mumkin emas edi.[1]

Mamlakatimiz hududida farzandlikka olish an’analari ham qadimdan mavjud bo‘lgan. Zardushtiylik davrining ma’naviy yodgorligi “Avesto”da insoniy burch faqat axloqiy yo‘l-yo‘riqlarni o‘zlashtirishdan iborat bo‘lib qolmay, balki inson oilaviy turmush, yaxshi yor va farzand to‘g‘risida ham o‘ylashi zarurligi ta’kidlanadi. Bu davrda umumiy axloqiy, oilaviy masalalarga e’tibor alohida qaratilgan va yetim qolgan bolalarni qarindoshlar yoki yaqin kishilar o‘z tarbiyalariga olganlar.

Qadimgi Rim huquqida farzandlikka olish (adoptio) muhim rivojlanish bosqichini bosib o‘tdi. Rim huquqi farzandlikka olishning ikki turini farqlar edi: o‘z huquqiga ega shaxsni farzandlikka olish (arrogatio) va boshqaning hokimiyatiga tobe shaxsni farzandlikka olish (adoptio). Birinchi tur — arrogatio xalq majlisida ochiq amalga oshirilgan; ikkinchi tur — adoptio XII Jadval qoidalari asosida uch martalik mansipatsiya (shartli sotuv) tartibini qo‘llash orqali bajarilgan va u oila boshlig‘ining almashuvini bildirgan. Rimliklar uchun farzandlikka olish o‘limidan so‘ng o‘z ismi, madaniyati, siyosiy va diniy “men”ini davom ettiradigan merosxo‘rni topish vositasi edi.[2]

---

[1] [1] Законы Хаммурапи Царя Вавилона. Хрестоматия по всеобщей истории государство и права. //Под ред. З.М.Черниковского. М.: 1998. -20 с

[2]Римское частное право / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 2005. — С. 83.

Rim huquqida farzandlikka olishning maxsus shartlari ham mavjud bo‘lib, ular keyinchalik ko‘plab huquq tizimlariga ta’sir ko‘rsatdi. Birinchidan, farzandlikka oluvchi farzandlikka olinuvchidan kamida o‘n sakkiz yosh katta bo‘lishi shart edi — bu qoida “farzandlikka olish tabiatga taqlid qiladi” (adoptio naturam imitatur) degan mashhur tamoyilda o‘z ifodasini topgan. Ikkinchidan, faqat erkaklar (oila boshlig‘i — pater familias) farzandlikka olishi mumkin edi; ayollar bu huquqdan mahrum edilar, faqat istisno tariqasida, o‘z farzandlarini yo‘qotgan ayollarga ruxsat berilishi mumkin edi. Yustinian davriga kelib, farzandlikka olishning murakkab marosimlari soddalashtirilib, oddiy sud oldida ariza berish tartibiga o‘tildi.

Farzandlikka olishning huquqiy tabiatini tushunishda Rim huquqining hissasi katta bo‘ldi: aynan Rim huquqi farzandlikka olishni meros munosabatlari, oilaviy hokimiyat va shaxsiy maqom bilan bog‘liq murakkab institut sifatida shakllantirdi. Keyinchalik kontinental Yevropa huquq tizimlari (Fransiya, Germaniya) Rim huquqining ushbu qoidalarini qabul qilib, o‘z milliy qonunchiliklarida rivojlantirdilar. Bu esa zamonaviy farzandlikka olish institutining nazariy asoslarini tashkil etadi.

Islom dini Turkiston o‘lkasida yoyilgandan keyin nikoh-oila huquqiy munosabatlari Qur’oni karim, shariat va odat qoidalari, shuningdek Muhammad payg‘ambar (s.a.v.)ning hadislari bilan tartibga solindi. Qur’oni karimning “Ahzob” surasi 4-oyatida asrandi bola bilan o‘z farzandi o‘rtasidagi huquqiy farq belgilanadi: asrandi bola hech qachon o‘zi tuqqan bolalaridek mahram bo‘la olmasligi, nikoh va meros masalalarida uning huquqiy holati alohida ekanligi ko‘rsatilgan. Shu bilan birga, “Mo‘un” surasida yetimga g‘amxo‘rlik qilish va miskinga taom berishga targ‘ib qilish savob amal sifatida ta’kidlanadi.[3]

Islom huquqida farzandlikka olishning asosiy o‘ziga xosligi shundan iboratki, u qon-qarindoshlik (nasab) aloqalarini sun’iy ravishda o‘zgartirmaydi: bolaning kelib chiqishini bilish huquqi va nasabning aralashib ketmasligi qoidasi ustuvor ahamiyatga ega. Bu yondashuv o‘zbek xalqining urf-odat va an’analariga yo‘g‘rilgan insoniylik xislatlari bilan uyg‘unlashib ketgan. Burhoniddin al-Marg‘inoniyning “Hidoya” asari ushbu masalalarni tartibga solishda asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan.[4]

Islom huquqida g‘arbona ma’nodagi “tabannī” (farzandlikka olish, bunda bola asrab oluvchining nasabiga o‘tadi) taqiqlangan bo‘lsa-da, uning o‘rnida “kafāla” instituti — yetim yoki qarovsiz bolaga moddiy va ma’naviy g‘amxo‘rlik qilish, uni boqish va tarbiyalash majburiyatini olish shakli — rivojlangan. Kafala bolaning biologik nasabini saqlab qolgan holda unga oilaviy muhitda tarbiyalanish imkonini bergan. Bu yondashuv zamonaviy xalqaro huquqda ham e’tirof etilgan: BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi kafalani bolani joylashtirishning alternativ shakli sifatida ko‘rsatadi. Ma’rifatchi olim Rizouddin ibn Fahruddin o‘zining asarlarida bola tarbiyasida ayollarning o‘rni va oilaviy qadriyatlar ahamiyatini alohida ta’kidlagan.

Inqilobdan oldingi Rossiya imperiyasida farzandlikka olish tabaqaviy tamoyil asosida tartibga solingan edi. Farzandlikka olishning tartibi va oqibatlari farzandlikka oluvchining ijtimoiy kelib chiqishiga (dvoryanlar, savdogarlar, meshchanlar, dehqonlar) qarab farq qilgan. Qonun farzandlikka oluvchi uchun kamida o‘ttiz yosh va farzandlikka olinuvchidan o‘n sakkiz yosh katta bo‘lishni talab qilgan. Dehqon muhitida esa “primachestvo” deb ataluvchi o‘ziga xos

[3]Қуръони карим, “Аҳзоб” сураси, 4-оят.

shakl mavjud bo‘lib, unda o‘g‘il farzandi bo‘lmagan xo‘jalik boshlig‘i kuyovini yoki begona yigitni o‘z xo‘jaligiga “primak” (ichkuyov) sifatida qabul qilib, unga meros qoldirgan.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida oila huquqi tubdan o‘zgartirildi. 1917-yil dekabridagi “Fuqarolik nikohi, bolalar va fuqarolik holatlarini qayd etish to‘g‘risida”gi hamda “Nikohni bekor qilish to‘g‘risida”gi dekretlar sovet oila huquqining boshlanishi bo‘ldi. 1918-yilgi “Fuqarolik holati aktlari, nikoh, oila va vasiylik huquqi to‘g‘risida”gi kodeks farzandlikka olishni — bolalar mehnatidan suiiste’mol qilinishi xavfini bartaraf etish maqsadida — vaqtincha taqiqladi. Biroq amaliy ehtiyoj tufayli 1926-yilgi kodeks farzandlikka olishni qayta tikladi.

Sovet davrida farzandlikka olish instituti yangi huquqiy shaklga ega bo‘ldi. 1918-yilgi kodeks bilan farzandlikka olish vaqtincha bekor qilingan bo‘lsa-da, 1926-yilda u qayta tiklandi. Farzandlikka olish ayniqsa Ikkinchi jahon urushi davrida muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi: SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1943-yil 8-sentabrdagi “Farzandlikka olish to‘g‘risida”gi Qarori bilan u ota-ona qaramog‘idan mahrum bolalarni joylashtirishning eng yaxshi turi deb e’lon qilindi.[5]

Taniqli huquqshunos olim F.M. Otaxo‘jayevning ta’kidlashicha, O‘zbekistonda ko‘plab bolalarni o‘z bag‘riga olib tarbiyalagan oilalar talaygina. Jumladan, rus, o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, yahudiy, tatar, moldovan va boshqa millatlarning 14 farzandini o‘z bag‘riga olib, ularni bir-biriga do‘st, mehribon, aka-ukadek qilib o‘stirgan oddiy temirchi Shoahmad Shomahmudov va uning rafiqasi Bahri Akramovaning vatanparvarligi bunga yorqin dalildir.[6]

Yuqoridagilarni umumlashtirib, farzandlikka olish huquqiy asoslarining tarixiy rivojlanishini to‘rt bosqichga bo‘lib o‘rganish mumkin: 1) islomgacha bo‘lgan davr (zardushtiylikdan VIII asrgacha); 2) islom davri (VIII asrdan XX asrgacha); 3) sovet davri (1917–1991-yillar); 4) mustaqillik davri (1991-yildan). Mustaqillik davri farzandlikka olish institutining milliy qonunchilik asosida, xalqaro normalar va milliy mentalitetga muvofiq takomillashtirilishi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Римское частное право / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 2005.
2. Otaxo‘jayev F.M., Yo‘ldosheva Sh.R. Oila huquqi: Darslik. — Toshkent: Adolat, 2007.
3. Дадабоева Ж.А. Фарзандликка олишни ҳуқуқий тартибга солиш муаммолари: Юрид. фан. номз. дисс. — Тошкент: ТДЮИ, 2011. — 158 б.
4. Saidov A.X. Qiyosiy huquqshunoslik. — Toshkent: Adolat, 2011.
5. Законы Хаммурапи Царя Вавилона. Хрестоматия по всеобщей истории государство и права. //Под ред. З.М.Черниковского. М.: 1998.
6. Римское частное право / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 2005.
7. СССР Олий Совети Президиумининг 1943-йил 8-сентябрдаги “Фарзандликка олиш тўғрисида”ги Қарори. Иккинчи жаҳон уруши даврида фарзандликка олишнинг оммавий аҳамият касб этиши.

[5]СССР Олий Совети Президиумининг 1943-йил 8-сентябрдаги “Фарзандликка олиш тўғрисида”ги Қарори. Иккинчи жаҳон уруши даврида фарзандликка олишнинг оммавий аҳамият касб этиши.

[6]Otaxo‘jayev F.M., Yo‘ldosheva Sh.R. Oila huquqi: Darslik. — Toshkent: Adolat, 2007. — B. 198.